Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Det spadserende i 2010ernes Berlin-litteratur

Schlosser, Jan Tødtloff

Published in:
Akademisk Kvarter

DOI (link to publication from Publisher):
10.5278/ojs.academicquarter.v0i18.3149

Publication date:
2019

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Link to publication from Aalborg University

Citation for published version (APA):
Schlosser, J. T. (2019). Det spadserende i 2010ernes Berlin-litteratur. *Akademisk Kvarter*, *18*, 18-27. https://doi.org/10.5278/ojs.academicquarter.v0i18.3149

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from vbn.aau.dk on: April 18, 2024

akademisk kvarter
academic quarter

Volume 18. Spring 2019 • on the web

Det spadserende i 2010ernes Berlin-litteratur

Jan T. Schlosser

Født 1972. Lektor i tysk litteratur, kultur og samfundsforhold ved Aalborg Universitet. Ph.D. med afhandling om Ernst Jünger. Talrige publikationer om tysksproget litteratur i det 20. og 21. århundrede, bl.a. om Jünger, Walter Benjamin og Franz Hessel, siden 2013 især om steder og ikke-steder i skønlitterære og essayistiske tekster samt om Berlin-litteratur.

Abstract

Two contemporary German books – Hanns Zischler's *Berlin ist zu groß für Berlin* (2013) and Tanja Dückers' *Mein altes West-Berlin* (2016) – express the criticism that inhabitants of big cities have stopped walking. The main subject in these texts is the walk in Berlin without having a specific purpose. The big city Berlin is considered a space of formation that should be 'read' to disclose history. The article examines if Zischler's and Dückers' walk is merely a part of a nostalgic culture of remembrance or still is a current way to move around in contemporary Berlin physically and intellectually.

Keywords Walking in big cities, Berlin literature in the 21st century, Berlin literature around 1930, Hanns Zischler, Tanja Dückers

I

Det er relevant at skabe et aktuelt indblik i Berlins kulturgeografi, da den tyske hovedstad er genstand for stor bevågenhed i Danmark. I to nyere tyske bøger – Hanns Zischlers *Berlin ist zu groß für Berlin* (2013) og Tanja Dückers' *Mein altes West-Berlin* (2016) – kritiseres, at storbymennesket er holdt op med at gå. Teksternes iscene-

sættelse af det spadserende tager udgangspunkt i at bevæge sig rundt i Berlin uden et mål. Storbyen betragtes som et dannelsesrum, som især skal 'læses' med henblik på at fremdrage det historiske i samtiden.

Den komparative analyse af Dückers og Zischler er ikke tidligere blevet gennemført hverken i den danske eller tyske forskning. Artiklen undersøger, om forfatternes iscenesættelse af det spadserende blot er en del af en nostalgisk erindringskultur eller stadig er en gangbar fysisk og intellektuel vej i samtidens Berlin. Inden det sker, er det hensigtsmæssigt at præcisere tekstgrundlaget om flanøren i Berlin, som Dückers og Zischler forholder sig til.

Den første betydelige flanør i Berlin var forfatteren Julius Rodenberg, hvis *Bilder aus dem Berliner Leben* (1885-1887) forsøger at tegne et helhedsbillede af byen. Allerede hos Rodenberg strejfer flanøren gennem storbyen uden at have et mål. Flanøren befinder sig i permanent bevægelse og anskuer storbyen som et dannelsesrum. Flanøren iagttager storbyen og dens indbyggere. Flanøren er en overgangsfigur mellem forskellige epoker og på sporet af kontinuitet i overgangsfasen mellem præmoderniteten og moderniteten. Samtidens storbyindtryk formår flanøren at relatere til fortiden (Schlosser 2017).

Flanørens rolle ændrer sig i 1920erne. Der er tale om en lønmodtager. Reporteren (fx indbefatter Joseph Roths journalistik talrige kritiske Berlin-reportager), der skal overholde en deadline, afløser flanøren. Franz Hessels *Spazieren in Berlin* (1929) er et sådant eksempel på et bestillingsarbejde. Hessel udgav skønlitterære tekster fra begyndelsen af 1900-tallet, men arbejdede også som forlagsredaktør og oversætter. *Spazieren in Berlin*, der fra en berlinsk distriktsborgmesters side var påtænkt som Berlins første turistguide på skrift, fremstår i dag som en af de mest kohærente tekster i den – sammenlignet med Frankrig – spæde tyske flanørlitteratur. Det bliver flanørens opgave at vise, at samtiden rummer en fortid.

Hessel var en nær ven af kulturkritikeren Walter Benjamin, der roste Hessels bog som et vidnesbyrd om flanørens fortsatte eksistens i 1920erne. Byens opløsningstendenser som følge af en accelererende modernitet tematiseres snarere af Benjamin end af Hessel. Grundlæggende er det kendetegnende for Benjamins position, at "cities fascinated him as a kind of organization that could only be perceived by wandering or by browsing" (Solnit 2002, 197). I nær-

værende artikel vises, at Dückers og Zischler ligeledes benytter sig af det spadserende blik for at kunne afkode storbyens kulturelle identitet. Solnit tydeliggør dog, at flanøren ofte føler sig adskilt fra den storby, der spadseres i. At være flanør i en storby indebærer en konflikt med moderniteten.

Hessel giver en præcis og systematisk karakteristik af Berlin i 1920erne. Han skildrer en by præget af acceleration, forandring. opbrud og rastløshed. Det spadserende muliggør at se byens totalitet, dens samtid og fortid. Hessel skildrer Berlins transformation fra en preussisk residensby til et af modernitetens midtpunkter.

II

Tanja Dückers blev født i Vest-Berlin i 1968. Hun har både markeret sig som forfatter af skønlitteratur og som journalist. *Mein altes West-Berlin* (2016) er et tilbageblik på en central epoke i Berlins historie efter 1945. Principielt er Dückers på udkig efter uforanderlighed i byrummet.

Dückers' tekst har fundet kompositorisk og tematisk inspiration i Benjamins *Berliner Kindheit um neunzehnhundert* (1932/1938), som foreligger på dansk under titlen *Barndom i Berlin omkring år 1900*. Hele hendes forord er en eksplicit hyldest til Benjamin. *Berliner Kindheit um neunzehnhundert* er et tilbageblik på Benjamins barndom i en velstående borgerlig familie i den wilhelminske periode før Første Verdenskrig. Der er ikke tale om en byguide eller om en sammenhængende autobiografi, men om en knivskarp modernitetsanalyse. Benjamins bog består udelukkende af erindringsfragmenter, der netop ikke etablerer en helhed. Dückers' bog rummer også kun korte prosatekster. I flere tilfælde vælger hun kapiteloverskrifter, som stemmer overens med Benjamins kapiteloverskrifter (Schlosser 2018).

Som Benjamin viser Dückers interesse for byens præmodernitet, som hun projicerer over på Vest-Berlin i 1970erne og 1980erne. *Mein altes West-Berlin* lever imidlertid ikke helt op til *Berliner Kindheit um neunzehnhundert* som forbillede. Dückers ser bort fra de foruroligende allegoriske fragmenter, som Benjamins tekst præges af. Præmodernitetens destruktive potentiale i tidslommen Vest-Berlin fremanalyseres ikke af Dückers, hvis bog tegner et idyllisk billede af det tidligere Vest-Berlin. Delbyen Vest-Berlin skildres af Dückers som en mikrokosmos og et habitat, et autentisk sted, hvis indbyg-

gere yndede at trække sig tilbage til private reservater som i de store, meget prisfornuftige tidligere herskabslejligheder i bydele som Wilmersdorf, Charlottenburg og Schöneberg. *Mein altes West-Berlin* indeholder en opprioritering af det autobiografiske. Det idylliske billede af Vest-Berlin virker som en provokation. Hun skitserer en by, hvis grundstemning lå tættere på Anden Verdenskrig end på det 21. århundrede. Hos Dückers bliver den langsomt spadserende flanørs bevægelse symbolet på det tidligere Vest-Berlin.

Dückers' egne barndomserindringer om bilfrie søndage i 1973 er baggrunden for at plædere for det spadserende som foretrukken bevægelses- og iagttagelsesmodus. Barnets undren over, hvor stort et byrum der var til rådighed for den spadserende i 1973, placeres i flanørens tradition: "Man flanierte, promenierte, stolzierte" (Dückers 2016, 74). Ifølge Dückers fik de bilfrie søndage fodgængerne til at reflektere over, i hvor høj grad byen havde tildelt dem en sekundær rolle i forhold til bilerne. Gadernes midte var altid forbeholdt bilerne, fodgængerne var degraderet til randfigurer på fortovet. Kritikken af bilismen formuleres i overensstemmelse med Zischler, men også i forlængelse af Hessel, der blev kriminaliseret for en omkringstrejfende attitude på sine byvandringer. Indledningskapitlet i *Spazieren in Berlin* har titlen "Der Verdächtige". Dückers gør opmærksom på, at fodgængere i 1973 havde mulighed for at spadsere lige dér, hvor de til daglig blev behandlet som kriminelle, nemlig ude på by-motorvejen Avus. De kunne gå "überall dorthin, wo Fußgänger sonst wie Kriminelle behandelt wurden" (Dückers 2016, 74).

Dückers opvoksede i det nordlige Wilmersdorf, tæt på Kurfürstendamm og Fasanenstraße. Denne gade, der i dag præges af Berlins Literaturhaus, mondæne butikker og gallerier, var i 1970erne tiltænkt rollen som tilfartsvej til Vest-Berlins by-motorvej. Tanken var at forbinde Kurfürstendamm med motorvejen. En græsrodsbevægelse i nærområdet Fasanenstraße forhindrede, at projektet blev gennemført. Motorvejsforbindelsen blev senere realiseret i Schlangenbader Straße i den sydligste del af Wilmersdorf.

Dückers skildrer, hvor ofte hun stødte på tomme arealer, når hun som barn gik rundt i storbyen. I nærområdet ved Fasanenplatz fandtes bl.a. en grund, der først blev bebygget i anden halvdel af 1980erne. Dückers fremhæver matriklen som et opholdssted, hvor den spadserende havde mulighed for at holde en gå- og tænkepause

fra storbymenneskets permanente fremadrettede bevægelse. Behovet for at gøre ophold adskiller Dückers fra flanøren.

Fodgængernes "Rückeroberung des Raumes" (Dückers 2016, 74) er forudsætningen for at lære Berlins historie at kende. Som flanøren oplever Dückers storbyen som et dannelsesrum. Hun forestiller sig, at det spadserende frisætter byens kulturelle kontinuitet. Bygningers, gaders og pladsers historicitet kan kun iagttages af den spadserende.

Dannelsesrummet orienterer sig imidlertid udelukkende mod fortiden. Det er det hedengangne Vest-Berlin – der ophørte med at eksistere i november 1989 –, hvis spor Dückers opsøger. Da der ikke forekommer udblik til delbyens historie efter Murens fald i *Mein altes West-Berlin*, er det ikke muligt at klassificere Dückers som en flanør, der fungerer som overgangsfigur mellem epokerne. Flanørens opgave – at vise, at samtiden rummer en fortid – udføres ikke af Dückers, da samtiden anno 2016 er yderst svagt kontureret i *Mein altes West-Berlin*. I hendes tekst bygges der ikke bro mellem Vest-Berlin under Den Kolde Krig og det genforenede Tysklands hovedstad. I kontrast til Hessel bestræber Dückers sig ingenlunde på at tegne et helhedsbillede af byen. Karakteristikken omfatter kun Vest-Berlin før Murens fald. I sin indledning begrunder Dückers dette fokuspunkt med den store interesse for publikationer om Øst-Berlin efter genforeningen, hvorimod Vest-Berlin har ført en litterær skyggetilværelse.

Dückers er fortaler for "zielloses Herumstreunen" (Dückers 2016, 66). Hun befinder sig under indflydelse af Hessel, men stiller sig tvivlende overfor, om 1920ernes Berlin lader sig genoplive i samtiden. Denne tvivl baserer ikke mindst på det helhedsbillede, som Dückers tegner af Vest-Berlin. Det er netop ikke acceleration, forandring, opbrud og rastløshed, men kontemplation og status quo, som er kendetegnende for hendes skildring af delbyen. Benjamins problematisering af 1920ernes Berlin og af byens opløsningstendenser spiller ingen betydelig rolle i hendes tekst. Dückers' svar på Benjamin virker som en usamtidig provokation: 1920erne var ikke den bedste periode i byens historie, en barndom i Vest-Berlin i 1970erne og 1980erne var ikke så ringe endda. At ville sammenligne Berlin i mellemkrigstiden med Vest-Berlin, er urimeligt set med Dückers' øjne.

Dückers' tematiske fravalg af Berlin i 2010erne antyder, at hun netop befinder sig i konflikt med det nuværende byrum. Byens åbenlyse forandring efter 1989 problematiseres ikke udførligt i *Mein altes West-Berlin*. Tekstens vægtning af uforanderlighed i byrummet indbefatter en begrænsning af perspektiveringsmuligheder i forhold til 2010erne.

III

Hanns Zischler (årgang 1947) flyttede til Vest-Berlin i det turbulente år 1968 og har udmærket sig både som internationalt anerkendt (bl.a. i film af Steven Spielberg og Wim Wenders) skuespiller, instruktør, fotograf og essayist. Med bogen *Berlin ist zu groß für Berlin* placerer han sig i den tyske flanørtradition i forlængelse af Hessel (Schlosser 2014). Berlin er ifølge Zischler et provisorium. Byen opstod i 1237, men hvor mange vidnesbyrd findes der egentlig om byens tidlige historie? Ikke mange, siger Zischler. For ham er storbyen et dannelsesrum i transformation. I hans bog dokumenteres omfattende viden inden for talrige felter, fx historie, fotografi, arkitektur og byplanlægning. Zischler kommer med konkrete forslag til og æstetiske visioner om en bedre byplanlægning i Berlin. Han plæderer bl.a. for at etablere en arkitektonisk akse med tre høje fokuspunkter ved at opføre et såkaldt Tatlin-Turm – en 400 meter høj utopi fra 1920 – på det nu nedlagte lufthavnsareal i Tempelhof som sidestykke til Neue Sachlichkeits Funkturm i Charlottenburg og DDR-prestigeprojektet Fernsehturm ved Alexanderplatz i bydelen Mitte.

Zischler dyrker flanørens forestilling om bevægelsen som mål. Han er på jagt efter byens oprindelige betydning ved hjælp af det spadserende. Målet er både at se byen som et konkret historisk rum, mens Zischler spadserer igennem den, og at etablere Berlin som et historisk rum på et intellektuelt plan. Projektet omfatter en aktualisering af byens historie. Zischler optræder bl.a. som fortaler for at omdøbe Olympiastadion til Jesse-Owens-Stadion. Formålet er at flytte erindringen om OL i Berlin i 1936 fra Hitler til den atlet, som trodsede regimet og dets racehad ved at vinde fire guldmedaljer.

Fortiden er ikke ligegyldig. Zischler plæderer for at opnå fortrolighed med byens historiske betydning. Som Hessel finder Zischler fortidens spor i samtiden i 2010erne, som han tillægger væsentligt større betydning, end Dückers gør. I langt højere grad end Dückers

placerer Zischler sig som den klassiske flanør, der fungerer som en overgangsfigur mellem epokerne.

Storbyens gader er i høj grad præget af målrettethed i 2010erne. Zischler skildrer Berlin som en by præget af acceleration, permanent transformation og rastløshed og kritiserer byen som et funktionssted, hvor bilismen er opprioriteret på bekostning af det spadserende. Byens glemte historie reaktiveres ikke af bilismen eller den offentlige transport, men udelukkende gennem det spadserende. Betragtes byen ikke i ro, er det ikke muligt at se dens historiske kontinuitet.

Zischler nævner ikke Hessel i *Berlin ist zu groß für Berlin*, men det er tydeligt, at Hessel fungerer som et forbillede. Zischler deler Dückers' forkærlighed for åndehuller i byen, men fokuserer på pladser og ikke på tomme arealer. At spadsere uden målsætning medfører hos Zischler en interesse for pladser, der fungerer som opholds- og hvilesteder. Her, hvor storbylivet foregår i en anden rytme, finder byen angiveligt sig selv. Zischler indrømmer, at der findes mange grønne områder i Berlin, men byens indbyggere mangler angiveligt bevidsthed om pladsernes kontemplative potentiale. Zischlers forkærlighed for at gøre ophold er ligesom hos Dückers ikke i overensstemmelse med flanørens konstante bevægelse.

Erindringen vækkes og hukommelsen aktiveres gennem det spadserende. Det spadserende er en modpol til byens acceleration. Modernitetens opløsningstendenser afspejles i den tekstform, Zischler har valgt. Teksten præges af montagen og fragmentet. At han ikke ønsker at levere en systematisk karakteristik af Berlin, tydeliggøres gennem bogens form, der fremtræder som en essayistisk collage.

Zischlers koncept med meget individuelle spadsereture hinsides storbyens tempo afspejles også i forholdet mellem tekst og billede. Tekstens subjektivitet underbygges i bogen, der rummer talrige illustrationer og fotografier, som Zischler selv har taget. Tekstens associative form understreges i det æstetisk ambitionerede og optisk anskuelige essay *Berlin ist zu groß für Berlin*. Zischler plæderer for et storbyliv i et langsommere tempo. Zischler vil være i kontakt med accelerationen uden at underkaste sig den. Skønt han befinder sig i konflikt med det transformerede byrum, væbner han sig alligevel imod at fremstå som nostalgiker. Zischler tegner et mere moderne billede af Berlin end Dückers. Præmoderniteten, som pointeres i

Mein altes West-Berlin og *Berliner Kindheit um neunzehnhundert*, har ingen interesse for Zischler.

Zischler er talsmand for en "artistischen Eskapismus" (Zischler 2013, 53), der ikke er et så verdensfjernt intellektuelt projekt, som det kunne lyde til. Zischler viser i praksis, at det spadserende kan være et autarki-rum, der sikrer individets overlevelse, når det går under jorden. I det spadserende kan der ligge en stille, men yderst effektiv protest imod politiske krav. Falskmøntneren Oskar Huth (1918-1991) accepterede ikke en indskrænkelse af bevægelsesfriheden og gik til fods rundt i Berlin i årevis under Anden Verdenskrig for at undgå at blive indkaldt som værnemagtssoldat og for at forsyne forfulgte medborgere med nye id-papirer. Huth blev aldrig indhentet af regimet. Gennem skildringen af en permanent flugt uden fast bopæl, uden et mål og uden brug af offentlig transport ophøjes flanørens vildfarelse til en kunst hos Zischler. Med eksemplet Oskar Huth anskueliggør Zischler for sine læsere, at det er muligt at udleve det subjektive syn på byen, der udfoldes i *Berlin ist zu groß für Berlin*.

IV

Tanja Dückers og Hanns Zischler bestræber sig på at etablere en renæssance for det spadserende. Begge tekster præges af Walter Benjamins bevægelses- og iagttagelsesmodus: Storbyen kan kun afkodes ved at spadsere rundt i den uden et mål. Dückers og Zischler er flanører i den forstand, at de begge bevæger sig rundt i Berlin uden at have et topografisk mål.

Zischler positionerer sig tættere på den klassiske flanør end Dückers. Hos ham ophøjes det spadserende ligefrem til en livskunst. Det sker dels gennem tekstens indhold og form, dels ved hjælp af eksemplet Oskar Huth. At fare vild bliver en æstetisk livsform, der både sikrer fysisk overlevelse og intellektuel uafhængighed.

I *Mein altes West-Berlin* fremstår det urbane dannelsesrum noget mere statisk. Teksten placerer sig i modsætning til *Berlin ist zu groß für Berlin* tættere på 1945 end på det 21. århundrede. *Mein altes West-Berlin* fremstår som en indadvendt tekst, hvis omdrejningspunkt er tilbageblikket på et byrum, der havde nok i sig selv. Berlins forkærlighed for det nye og provisoriske tolker Dückers som et fænomen, der er opstået på grund af mangel på en fortid, der var værd at idealisere. Fortiden var altid noget, som skulle overvindes

hurtigst muligt. Den dynamiske bevægelse væk fra kulturel kontinuitet synes at være grundlæggende for Berlin. Den spadserendes langsomme bevægelse udgør modpolen.

Dückers ønsker ikke at skabe forbindelse til det genforenede Tysklands hovedstad. Hos Dückers bliver den langsomme bevægelse i så høj grad symbolet på det idylliske Vest-Berlin, at hendes modernitetsanalyse svækkes. Mens hun på sine vandringer ikke bygger bro til 2010erne, er det spadserende en garant for at indfange Berlins totalitet i Zischlers tekst. Han ser Berlin som et produktivt provisorium.

Dückers og Zischler adskiller sig begge fra flanøren ved at vise markant interesse for opholdssteder som ubebyggede arealer, pladser og parker, der muliggør en hvilende og kontemplativ perception af Berlin.

Dückers og Zischler er tillige enige om, at erindringen stimuleres ved at spadsere gennem byen. Byen manifesterer sig som et konkret historisk rum, når de to forfattere spadserer gennem Berlin. Dückers bidrager dog blot med en iscenesættelse af det spadserende som en del af en nostalgisk erindringskultur om det tidligere Vest-Berlin. Zischler viser derimod, at det spadserende også er en gangbar vej i samtidens genforenede Berlin. Dette gælder både fysisk og intellektuelt. Den spadserende tilgang skaber nemlig rum for en revitalisering og aktualisering af byens historie.

Referencer

Benjamin, Walter. 1987 (1932/1938). *Berliner Kindheit um neunzehnhundert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Dückers, Tanja. 2016. *Mein altes West-Berlin*. Berlin: be.bra.

Hessel, Franz. 2011 (1929). *Spazieren in Berlin*. Berlin: vbb.

Rodenberg, Julius. 1987 (1885-1887). *Bilder aus dem Berliner Leben*. Berlin: Rütten & Loening.

Schlosser, Jan T. 2014. "Orte und Nicht-Orte in Hanns Zischlers *Berlin ist zu groß für Berlin*." *Recherches Germaniques* 44: 99-110.

Schlosser, Jan T. 2018. "Tanja Dückers' *Mein altes West-Berlin* und Walter Benjamins *Berliner Kindheit um neunzehnhundert*." *Text & Kontext* 40: 134-151.

Schlosser, Jan T. 2017. "'Und las angesichts des spiegelglatten Asphalts'. Franz Hessels *Spazieren in Berlin* und Julius Rodenbergs *Bilder aus dem Berliner Leben.*" *Philologie im Netz* 82: 34-49.
Solnit, Rebecca. 2002. *Wanderlust: A History of Walking*. London / New York: Verso.
Zischler, Hanns. 2013. *Berlin ist zu groß für Berlin*. Berlin: Galiani.